УДК 008:793.38
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/46-1-11

Оксана ЗАХАРОВА,
orcid.org/0000-0002-2143-7020
доктор історичних наук, професор
Національна академія керівних кадрів культури та мистецтв
(Прилуки, Чернігівська область, Україна) irinamak67@ukr.net

МІСЦЕ ТА РОЛЬ МИСТЕЦТВА У ФОРМУВАННІ БАЛЬНОГО ОБРАЗУ

Світські ритуали, до яких належать бали та танцювальні вечори, були своєрідним актом громадського представництва дворянина. До того ж для молодого покоління бал – це місце, де, за словами П. А. В'яземського, «ми вчилися залицятися, закохуватися, користуватися правами і водночас коритися обов'язкам гуртожитку. Тут вчилися ми і чиношанування, і шанування старості» (Захарова, 2005: 5).

Бальний ритуал можна порівняти із закінченою за змістом художньою фразою. Граматика балу, як і інших світських ритуалів, складалася при дворі імператора.

Особливі правила, що регламентують життя двору, почали складатися ще в Стародавньому Римі, в період зміцнення імператорської влади. Візантійський імператор Костянтин запровадив титули, які були обов'язковими під час звернення до знатних осіб. Кожен придворний брав участь у церемоніях, виконуючи певні функції.

Спілкування – форма творчості. Крім мови звуків, існує мова погляду, жесту, крою костюма. Манери – зовнішня оболонка внутрішньої природи людини. «У манерах відображаються чесноти», – зазначав Сідней Сміт.

Придворний етикет найсуворішим чином регламентував життя палацу. Заздалегідь було встановлено, хто супроводжує монарха, як проходять найвищі виходи, церемонії аудієнцій, балів, обідів. Саме етикет залучав людей до певної соціальної групи, висловлював зміст принципів моральності та з часу ставав ритуалом, що складається зі складної системи детально розроблених правил чемності.

Просвітителі XVIII століття розглядали придворний етикет як засіб влади. Не випадково в період Великої французької революції нещадно викорінювалися старі норми взаємин. Так, наприклад, у листах слід писати не «ваш покірний раб, слуга», а «ваш співгромадянин, брат, друг, товариш». Замість звернення на «ви» декретом від 8 листопада 1793 року було введено звернення на «ти». Депутат Шальєвніс вніс до Конвенту проєкт постанови про республіканські форми ввічливості, одягу, звичаїв. «Республіканська ввічливість, – зазначалося в проєкті, – це ввічливість самої природи». Цим вона протиставлялася вишуканій ввічливості аристократії, чемності та елегантності яких «культивувалися тиранами для того, щоб імпонувати та панувати».

Ритуальна поведінка, на відміну від побутової, вимагає використання спеціальних прийомів для підтримки статусу партнерів по спілкуванню. У ритуалі існує чільна система принципів. Це явище в житті суспільства, що висуває переважно символічні цілі. Ритуал підкреслював силу та велич династії, вікові підвалини правлячого дому, кожен член якого мав би пам'ятати, що «люди з владою та багатством повинні так жити, щоб інші прощали їм цю владу та багатство» (Воронцов, 1910: 685)

Ключові слова: *художня творчість, бальний костюм, декоративно-ужиткове мистецтво, символіка квітів, «мова» віяла.*

Oksana ZAKHAROVA,
orcid.org/0000-0002-2143-7020
Doctor of Historical Sciences, Professor
National Academy of Management of Culture and Arts
(Pryluky, Chernihiv region, Ukraine) irinamak67@ukr.net

THE PLACE AND ROLE OF ART IN THE FORMATION OF THE BALL IMAGE

Secular rituals, which include balls and dance evenings, were the kind of act of public representation of the nobleman. In addition, for the younger generation, the ball is a place where, according to P. A. Vyazemsky, "we learned to court, fall in love, enjoy the rights and at the same time obey the responsibilities of the dormitory. Here we learned both veneration and veneration of old age" (Zakharova, 2005: 5).

Ballroom ritual can be compared with the finished artistic phrase. Grammar of the ball, like other secular rituals, was formed at the court of the emperor.

Special rules, which govern life of the court, began to take shape in ancient Rome, during the strengthening of imperial power. The Byzantine emperor Constantine introduced titles that were mandatory when people address to nobles. Each courtier participated in the ceremonies and performs certain functions.

Communication is a form of creativity. In addition, except language of sounds, there are language of sight, gesture, costume cut. Manners – the outer shell of the inner nature of man. Sydney Smith said that "Virtues were reflected in manners".

Court etiquette strictly regulated life of the palace. It was established in advance who accompanies the monarch, how the highest exits, audience ceremonies, balls, dinners. It was etiquette that attracted people to particular social group, expressed the content of principles of morality and over time became a ritual, which consists of complex system detailed rules of courtesy.

Educators of XVIII century considered court etiquette as a means of power. It is no coincidence that during the Great French Revolution the old norms of relations were ruthlessly eradicated. So, for example, in letters it is necessary to write not "your humble slave, servant", but "your fellow citizen, brother, friend, companion". Instead of address "you" by the decree of November 8, 1793 an appeal to "you" was introduced. Deputy Chalet introduced a draft resolution on republican forms of politeness, clothing, and customs to the Convention. The draft said that Republican courtesy was the courtesy of nature itself. It contrasted with the refined politeness of the aristocracy, whose courtesy and elegance "were cultivate by tyrants in order to impress and take the rule".

Ritual behavior, in contrast to domestic, requires the use of special techniques to maintain the status of communication partners. There is a distinct system of principles in the ritual. This is a phenomenon in the life of society that sets mostly symbolic goals. The ritual emphasized the strength and greatness of the dynasty, the age-old foundations of the ruling house, each member of which should remember that "people with power and wealth must live so that others forgive them this power and wealth" (Vorontsov, 1910: 685)

Key words: *artistic creativity, ballroom costume, decorative and applied art, symbolism of flowers, "language" of the fan.*

Предмет дослідження – історія бального церемоніалу, мова церемоніального жесту та костюму. У процесі дослідження використані праці Н. М. Тарабукіна (Тарабукін, 1994: 100–105), В. А. Міхневича (Міхневич, 1895: 121–122), О. Ю. Захарової (Захарова, 1998: 9), а також опубліковані джерела в хрестоматії Ю. С. Рябцева (Рябцев, 1998: 140, 145).

Мета дослідження полягає у виявленні особливостей формування бального костюму з використанням спеціальних художніх засобів, які здебільшого є творами мистецтва.

XVIII століття славилося образною риторичною та виразною символікою, яка застосовується до різних явищ життя. Один із поетичних церемоніалів того часу був пов'язаний із повноліттям дівчат і вступом їх у доросле життя. У період отроцтва дівчина не виїжджала у світ; іноді вона з'являлась у суспільстві з витончено зшитими крильцями за плечами.

25 червня 1721 року в Літньому саду відбулося урочисте святкування коронації Петра I 39-го року його царювання. Камер-юнкер Берхгольц, що входив до свити герцога Голштиньского Карла-Фрідріха, який прибув до Санкт-Петербурга просити руки дочки Петра Великого Анни Петрівни, згадував, що, увійшовши до саду, герцог разом із особами, що його супроводжували, вирушив висловити повагу царській сім'ї і побачив імператрицю в найбагатшому оздобленні, яка сиділа біля прекрасного фонтану. «Погляди наші вмить привернулись до старшої принцеси (Анни) – брюнетки, прекрасної, як ангел. Вона дуже схожа на царя і для жінки досить високого зросту. Ліворуч від цариці стояла друга принцеса (Єлизавета), білява і дуже ніжна» (Захарова,1988: 9).

Захоплюючись сукнями принцеси, зшитими з гарної двокольорової тканини, без золота і срібла, Берхгольц зазначає, що Єлизавета Петрівна мала за спиною прекрасно зроблені крильця; у старшої сестри Анни вони були відрізані, але ще не зняті, а тільки зашнуровані.

Крильця символізували цнотливість та невинність, уподібнюючи дівчинку небесному ангелу. Після настання повноліття крильця урочисто відрізали, але деякий час дівчинка носила їх під шнурівкою в знак того, що ангел спустився на землю. Церемоніал відрізання крилець був вельми урочистим. Наприклад, таким чином він був здійснений над Єлизаветою Петрівною, коли їй виповнилося 13 років: «Імператор, взявши за руку, вивів її з покою імператриці в суміжну кімнату, де перед тим обідали духовенство, сам государ і всі лицарі; тут піднесли йому ножиці, і він у присутності государині єя високості старшої принцеси, його королівського високості герцога, придворних кавалерів, дам і духовенства відрізав крильця, які принцеса носила позаду на сукні, передав їх колишній гувернантці і оголосив, що принцеса досягла повноліття, ніжно поцілував її, за що вона цілувала руки йому та імператриці, а всім присутнім підносила сама або наказувала кавалерам підносити по склянці вина» (Міхневич, 1895: 121–122).

Цей обряд, вочевидь, проводився і в приватних сім'ях, але менш офіційно. З цього моменту дівчина вважалася дорослою, її звільняли від опіки і вихователів, шили дамський гардероб і починали вивозити на бали, вечори та інші публічні заходи.

XVIII століття – період формування театрального мистецтва, неодмінним атрибутом якого була перука, яка в петровський час увійшла в моду. Як дотепно зауважив один із дослідників моди, перука в одну мить перетворювала «голову будь-якого кравця або рукавичника на величну голову Юпітера» (Рябцев, 1998: 146). Протягом XVIII століття чоловічі перуки не раз змінювали форму. Довгими вони були на початку століття, мали назви «пудель» або «грива лева». У другій

половині століття перукою була тоненька коса, обмотана стрічкою, а над скронями були завиті буклі.

В епоху Рококо складність та витонченість стають необхідними умовами модного укладання волосся. «Мені необхідно було зачесатися і взагалі причепуритися, щоб їхати у Версаль. Туалет, у якому з'являлися при дворі, вимагав багато часу для підготовки. Шлях із Парижу до Версаля був дуже ускладнений турботами про те, щоб не зіпсувати нижні спідниці та складки. Хотіла я вперше спробувати зачіску, дуже незручну, але тоді дуже модну: кілька плоских пляшок, округлених і пристосованих до форми голови, в які наливається трохи води і вставляються живі квіти на стеблах. Не завжди це вдавалося, але якщо вдавалося, то виглядало дуже гарно. Весна на голові серед білої пудри складала дивовижне враження» (Енциклопедія моди, 1987: 323).

Майстри-перукарі протягом довгих годин створювали неперевершені зачіски. Щоб не пошкодити їх під час сну, модницям доводилося спати сидячи в кріслах, підкладаючи під шию валик і тримаючи голову, не торкаючись поверхні.

Страждання модниць були великими: щоб напудрити волосся, не забруднивши костюм, доводилося залазити в спеціальну шафу з отвором для голови. Зачинивши двері, перукар посипав зачіску пудрою, виготовленою з борошна або крохмалю. «І чоловіки, і жінки після того, як зроблять зачіску, посипають її борошном, так званою пудрою, і [волосся] стає немов сиве. Люди низьких станів користуються [для цього] порошком з картоплі [крохмалем]» (Рябцев, 1998: 140).

Дами у XVIII столітті широко користувалися косметикою, пудра усіх дуже прикрашала, а жінки та дівчата додатково ще й рум'янилися, тобто зелених і жовтих обличь не було.

На шию та обличчя наклеювали цятки, що імітують родимки. «Жінки <...> накладають на свої нарум'янені обличчя безліч цяток (мушок) для більшої краси. Ще недавно цей звичай доходив до такого неподобства, що з таких мушок жінки виробляли і наклеювали собі на обличчя різні фігури, карети, коней, дерева та подібні зображення», – свідчив Х. В. Вебер (Рябцев, 1998: 145). Мушка не тільки була елементом прикраси, але й мала «говорити»: мушка, вміщена під губою, означала кокетство, на лобі – велич, в кутку ока – пристрасть. У прояві своїх почуттів слід було дотримуватися певних правил. Так, на початку XIX століття в моду увійшла непритомність. Існувала вона під різними назвами, такими як «непритомність Дідони», «капризи Медей», «спазми Ніни».

Для дам віяло – незамінний атрибут бального костюма. Звернення з віялом – рафінована світська гра. З'явившись у Росії у XVII столітті, розкладне віяло сприймалось як іноземна дивина. Російський костюм був близький турецьким або іранським зразкам, тому для Московської Русі більш характерним було опахало, яке «має круглу форму і зроблене зі страусового пір'я. Пір'я кріпилися на ручці, яка була виконана з дерева, кістки, срібла та золота і багато прикрашена фініфтю або дорогоцінними каменями. Прикладом служить опахало цариці Наталії Кирилівни (1651–1694), матері Петра I. Воно складається з чорних пір'їн страуса, які були закріплені на яшмовому із золотом держаку, прикрашеному смарагдами, рубінами, яхонтами та перлами. Опахало прислав у дарунок государю пареградский патріарх Кирило з архімандритом Філофеєм. У цариці Євдокії Лук'янівни (пом. 1645 р.) було дивовижне опахало, прикрашене смарагдами та іншими дорогоцінними каменями. Віяла виготовлялися в Москві, в майстернях Збройової палати. В «Окладно-видатковій книзі грошової скарбниці Збройової палати 7196 [1688] року» зустрічаються «сонячної і опахальної, і ошатної, і верстатної справи майстри: Євтихій, Перу Федора Кузовлева»» (Музей віял, 1997: 8).

З початку XVIII століття віяло майже завжди створювалося досить складним, що надавало йому виразності. Виходячи з того, як розкрите віяло, як його тримає в руках світська дама, можемо визначити, які емоції вона виражає. У журналі «Суміш» за 1769 рік мистецтво володіти віялом описується таким чином:«Опахалом жінки вміють зображати різні пристрасті: ревнощі – тримаючи згорнуте опахало, не говорячи ні слова; непристойну цікавість – зберігаючи сором'язливість, закриваючи обличчя розгорнутим опахалом і дивлячись крізь кістки опахала на те, на що соромно дивитися неозброєним оком; любов – граючи опахалом, як немовля з іграшками, і роблячи з ним все, що хочеться» (Тарабукін, 1914: 70).

Разом зі старовинними дрібноузорчатими віялами у великій моді були віяла зі справжнього мережива з великим малюнком. Мова віяла XVIII століття була такою. «Я заміжня» говорить, відмахуючись, розгорнуте віяло; «Ви мені байдужі» – віяло закрите; «Будьте задоволені моєю дружбою» – відкривається один листочок; «Ви страждаєте, я вам співчуваю» – відкривається два листочка; «Можете бути сміливі та рішучі» – віялот римається стрілою; «Ви мій кумир» – повністю розкрите віяло» (Верешагін, 1914: 70).

У Західній Європі віяло – предмет привілейованого кола. В останнє десятиліття XVIII століття віяло розглядалося революційним натовпом як

ознака аристократизму. Мода віяла повернулася в період реставрації Бурбонів. У XIX столітті віяло давало змогу судити про сімейний стан жінки: «Для балів при білій сукні необхідне біле віяло, слонової кістки або перламутрове, а для заміжніх дам – віяло з мережива або з пір'я страусу» (Хороший тон, 1885: 489).

З ім'ям імператриці Марії Федорівни, дружини Олександра III, пов'язана особлива сторінка історії віяла в Росії. Серед віял-сувенірів імператриці є цікаве віяло з портретами Олександра III та їхніх дітей, яке розписано І. М. Крамським.

У 1891–1893 роках російська ескадра відвідала Францію. На честь цієї події була створена спеціальна колекція віял.

Мода на віяла змінювалася значно рідше, ніж на інші аксесуари, віяла з мережива та пір'я були завжди популярними, водночас у різні періоди існували улюблені фасони. На початку століття журнал «Модний кур'єр» рекомендував своїм читачам віяла «принцеса» у вигляді раковин (Модний кур'єр, 1906: 1). Тоді були особливо популярними віяла з намальованими квітами, ландшафтами, блискітками та мереживами.

Дами хизувалися віялами, а кавалери – табакерками; нерідко це були унікальні твори мистецтва. Табакерка була предметом гордості її власника, про що свідчить сама манера поводження з нею: «Перш ніж понюхати тютюн, табакерку повільно виймали з кишені, довго тримали на долоні, наче ненароком забувши про неї під час розмови, потім повільно розкривали, показуючи на внутрішній стороні кришки тонко виконану мініатюру, і, взявши щіпку нюхального тютюну, залишали її відкритою в руці і, затягнувшись декілька разів, ніби без бажання прибирали в кишеню» (Тарабукін, 1994: 105). Отримання хорошого букету тютюну складало ціле мистецтво, що ретельно приховувалося його творцем.

В кінці XVIII століття входять у моду парфуми, а на початку XIX століття – одеколон (після походу російських військ до Франції).

Квіткове оздоблення – одна з найдавніших прикрас, популярна в Європі протягом XVIII та XIX століть. Деякі сюжети історії людського суспільства дивним чином пов'язані з історією рослин.

Хлодвіг I, король Франкської держави, у V столітті здобув перемогу над манцями на берегах річки Лі, де росли лілії. Переможці поверталися з поля бою, заквітчані лініями. З тих пір прапори та герб Франції прикрашали три лілії, які означають співчуття, правосуддя та милосердя.

Зображення квітки лілії зустрічається на королівській печатці, палацових стінах та меблях. За часів Середньовіччя знаком лілії таврували злочинців.

На Русі біла лілія – символ миру, цнотливості та чистоти (Світ квітів, 1997: 92–93).

За часів Людовіка IX Святого на прапорі з лініями були зображені маргаритки на честь дружини короля, яка носила ім'я Маргарита.

Прибувши на батьківщину свого чоловіка, дочка Франциска I Маргарита отримала від нього в подарунок золоту корзину, наповнену білими маргаритками та обв'язану рожевою стрічкою з написом «Кожна квітка має свою принадність, але як би мені надали на вибір відразу тисячу квітів, то я все одно вибрав би маргаритки» (Світ квітів, 1997: 113) З тих пір Маргарита – улюблене ім'я принцес. Його носили герцогиня Анжуйська, мати Генріха VII Маргарита Австрійська, Маргарита Наваррська.

Ув'язнена в тюрму Жозефіна Богарне отримала з рук дочки в'язничника букетик фіалок. Наступного дня вона була звільнена. Через кілька днів на балу Жозефіна прикрасила себе букетиками свіжих фіалок. Весь вечір від неї не відходив генерал Бонапарт. Під час вінчання з Наполеоном плаття Жозефіни було заткане фіалками. З того часу, повертаючись з походу, Наполеон дарував своїй дружині фіалки як запоруку їхнього щастя.

Квіти визначали смаки впливових осіб. Так, Катерина II любила примули. У Зимовому палаці була ціла колекція цих квітів. Для розписаного примулами саксонського фарфору була відведена спеціальна кімната.

Стародавні греки називали примулу квіткою дванадцяти богів. Дванадцять богів, зібравшись на Олімпі, вирішили перетворити паралізованого юнака Паралісоса на дивовижну квітку, яка стала ліками від багатьох хвороб.

З квітами пов'язаний духовний світ людини. Кожна квітка має певне символічне значення. Стародавні греки посилали гінців з пальмовою гілкою для звістки про перемогу, з оливковою – про мир, гілки лавра свідчили про славу, а дуба – про силу та могутність. Вінцем з лавра та дуба нагороджували філософів, вінком з лаврових листків – переможців.

В Середні віки мова квітів була прийнята для спілкування закоханих. Якщо середньовічний лицар просив руки обраниці, він посилав їй трояндиз міртами.

Маргаритки, надіслані у відповідь, означали згоду на пропозицію, а вінок з них – необхідність подумати над пропозицією (Світ квітів, 1997: 224–225).

У 1830 році поет Д. П. Ознобіший видав у Росії книгу «Селам, або Мова квітів». Ось деякі символи рослин, прийнятих у XIX столітті.

Алое – «Ти мене засмутила».

Астра – «Чи вмієш ти постійно любити?».

Бузина – «Ти не впізнаєш мене».

Бузина чорна – «Я твоя».

Волошка – «Будь простою, як вона».

Гвоздика (біла) – «Довірся мені».

Гвоздика (смугаста) – «Я для тебе втрачена».

Гвоздика (строката) – «Як я можу тебе забути».

Гвоздика (турецька) – «Трохи тобі подібних».

Звіробій – «Вір любові моїй».

Ірис – «Навіщо ти порушила спокій мого серця?».

Квітка картоплі – «Ти затьмарюєш все».

Роза червона – «Ти переміг моє серце».

Кульбаба – «Я всюди вдома».

Квітка черемхи – «Як ти мене порадував!».

Білі троянди стали головною прикрасою свята, влаштованого в день від'їзду прусської принцеси Шарлотти, зарученої з великим князем Миколою Павловичем.

Тисячі білих троянд обвивали гірляндами навколо держаків прапорів, вінки з троянд вінчали голови запрошених дам, трояндами було всипано всі щаблі та трон майбутньої всеросійської імператриці, яка сиділа під золотим балдахіном в оточенні вірних лицарів. Наслідний принц Фрідріх Вільгельм, який зображав лицаря білої троянди, був одягнений у заткане сріблом плаття з ланцюгом ордена Чорного орла на шиї та шоломом з піднятими орлиними крилами. На його голові красувався напис «З нами Бог».

Російський імператор Олександр Павлович, перебуваючи в Німеччині, буквально зачарував місцевих жителів, що сприймали його як захисника Вітчизни. «Чоловіки бігають за ним юрбами, а жінки вигадують різні способи для доказу своєї до нього поваги. Так, в пам'ять перебування його в Берліні дами ввели в моду носити букети під назвою александрівських, які зібрані з квітів, складених за початковими літерами своїх назв імені Alexander». Букет складався з таких квітів: Anemone (анемона), Lilie (лілія), Eicheln (жолуді), Xeranthe-num (амарант), Accazie (акація), Nelke (гвоздика), Dreifaltigkeits-blume (веселі оченята), Epheu (плющ), Rose (троянда).

Після смерті імператора Павла Петровича блискучі аристократи «часів Очаківських та підкорення Криму», серед яких були князі Куракін, Юсупов, Лобанов-Ростовський, були на балу у французьких жупанах, панчохах і черевиках на червоних підборах (ознака знатного походження).

Майже до середини XIX століття ходила на червоних підборах княжна Парасковія Михайлівна Долгорукова. Сучасники золотого століття Катерини II не просто відкидали прогресивну моду в одязі. Вони не могли і не хотіли прийняти новий образ мислення, нові ідеали, які, на їхню думку, могли принести зло Росії. Немов нагадування про «шалене, але мудре XVIII століття», з'являлися на балах Москви та Петербургу останні свідки того дивовижного часу.

У XVIII столітті рідко хто носив рукавички. Епоха рукавичок – XIX століття, коли сформувалися строгі правила користування рукавичками, зафіксовані в численних «правилах доброго тону». Рукавички вдягали тільки вдома, як і капелюх, робити це публічно вважалося непристойним. «Прийшовши в гості, зніміть рукавичку з правої руки; потім, вклонившись господарям, покладіть ваш капелюх разом з рукавичками на вікні або де-небудь в кутку зали, щоб мати можливість, йдучи, взяти їх непомітно і нікого не турбувати» (Правила світського життя, 1889: 57).

Під час так званих церемонних візитів лайкові рукавички завжди на руках, а тростину залишали в передпокої. На балах рукавички знімалися тільки під час вечері або гри в карти.

Рукавички були обов'язковою деталлю не тільки дорослого, але й дитячого бального костюма. Так, герой повісті Л.М. Толстого «Дитинство», знайшовши лише одні лайкові рукавички, приходить у відчай, адже він не може ангажувати даму на танець.

Про часті виїзди у світ великого князя Миколи Павловича свідчить той факт, що у вересневій третині 1814 року було «вимито» для нього рукавичок 113 пар, а в продовження січневої третини 1815 року – 93 пари (Збірник, 1986: 82).

Жінки на балах і прийомах надягали білі шовкові або лайкові рукавички, чоловіки, якщо вони у формі, то замшеві, а якщо в цивільному – лайкові. Нитяні рукавички носили лакеї та офіціанти. Серед інших модних аксесуарів рукавички найбільшою мірою підкреслювали особливе соціальне становище особистості. Це знак прихильності дворянина лицарським законам честі. Таким чином, модні аксесуари – це важливий засіб невербального спілкування.

М. Ю. Лермонтов порівнював появу жінки на балу з першим сходженням оратора сходами кафедри. «Не на місці приколота квітка могла назавжди зруйнувати її майбутнє <...> І справді, чи може жінка сподіватися на успіх, чи може вона подобатися нашим франтам, якщо з першого погляду скажуть: elle a l'airbourgeois (у неї вид міщанки (фр.)) – це вираз, який так недоречно з'явився в нашому чисто дворянському суспільстві, має, проте ж, жахливу владу над умами та забирає всі права у краси та люб'язності. Смак, батюшка, – відмінна манера» (Лермонтов, 1977: 426).

Від поведінки жінки на балу залежала репутація не тільки її, але й її близьких. Наявність смаку, як

і благородних манер, свідчила про чесноти. Таким чином, мова костюма підкреслювала соціальний статус людини та свідчила про її художній смак.

Висновки. Спілкування – форма творчості. Крім мови звуків, існує мова погляду, жесту, крою костюма. Манери – зовнішня оболонка внутрішньої природи людини. «У манерах відображаються чесноти», – зазначав Сідней Сміт.

Придворний етикет найсуворішим чином регламентував палацове життя. Заздалегідь було встановлено, хто супроводжує монарха, як проходять найвищі виходи, церемонії аудієнцій, балів, обідів. Саме етикет залучав людей до певної соціальної групи, висловлював зміст принципів моральності і з часом став ритуалом, що складається зі складної системи детально розроблених правил чемності.

Просвітителі XVIII століття розглядали придворний етикет як засіб влади. Не випадково в період Великої французької революції нещадно викорінювалися старі норми взаємин. Так, наприклад, у листах слід писати не «ваш покірний раб, слуга», а «ваш співгромадянин, брат, друг, товариш». Замість звернення на «ви» декретом від 8 листопада 1793 року було введено звернення на «ти». Депутат Шальєвніс вніс до Конвенту проєкт постанови про республіканські форми ввічливості, одягу, звичаїв. «Республіканська ввічливість, – зазначається в проєкті, – це ввічливість самої природи». Цим вона протиставлялася вишуканості й ввічливості аристократії, чемності та елегантності яких «культивувалися тиранами для того, щоб імпонувати та панувати».

Ритуальна поведінка, на відміну від побутової, вимагає використання спеціальних прийомів для підтримки статусу партнерів по спілкуванню. У ритуалі існує чільна система принципів. Це явище в житті суспільства, що висуває переважно символічні цілі. Ритуал підкреслював силу та велич династії, вікові підвалини правлячого дому, кожен член якого мав би пам'ятати, що «люди з владою та багатством повинні так жити, щоб інші прощали їм цю владу та багатство» (Воронцов, 1910: 685).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Веращагин В. А. Памяти прошлого. Санкт-Петербург, 1914. С. 70.
2. Волшебный мир цветов. Санкт-Петербург, 1997. С. 92–93.
3. Воронцов М. С. Васказывание о власти. Руский архив 1910. К. Н. III. С. 685.
4. Захарова О. Ю. История русских балов. Москва, 1998. С. 9.
5. Захарова О. Ю. Русские балы иконные карусели. Москва, 2000. С. 5.
6. Иллюстрированная энциклопедия моды. Прага, 1987. С. 323.
7. Императорские веера из Эрмитажа. Музей вееров. Санкт-Петербург, 1997. С. 8.
8. Лермонтов М. Ю. Княгиня Лиговская. *Избранные сочинения* / М. Ю. Лермонтов. Москва, 1977. С. 426.
9. Михневич В. Л. Русская женщина XVIII столетия. Киев, 1895. С. 121–122.
10. Модный курьер. 1906. № 1. С. 1.
11. Правила светской жизни и этикета. Санкт-Петербург, 1889. С. 57.
12. Рябцев Ю. С. Хрестоматия по истории русской культуры. XVIII – XIX вв. Москва, 1998. С. 146, 140, 145.
13. Сборник Императорского Русского исторического общества. Санкт-Петербург, 1896. Т. 98. С. 82.
14. Тарабукин Н. М. Очерки по истории костюма. Москва, 1994. С. 100.
15. Хороший тон. Сборник правил и советов на все случаи жизни. Санкт-Петербург, 1885. С. 489.

REFERENCES

1. *Verashchagin, V. A. Pamyati proshlogo [Memory of the past]*. 1914. Saint Petersburg, p. 70 [in Russian].
2. *Volshebnyj mir cvetov [The magical world of flowers]*. 1997. Saint Petersburg, pp. 92–93 [in Russian].
3. *Voroncov, M. S. Vaskazyvanie o vlasti. Ruskijarhiv [Speech about power. Russian Archive]*. III. 1910, p. 685 [in Russian].
4. *Zaharova, O. Yu. Istoriya russkih balov [History of Russian balls]*. 1998. Moscow, p. 9 [in Russian].
5. *Zaharova, O. Yu. Russkie baly i konnye karuseli [Russian balls iconic carousels]*. 2000. Moscow, p. 5 [in Russian].
6. *Illyustrirvannaya enciklopediya mody [Illustrated encyclopedia of fashion]*. 1987. Prague, p. 323 [in Czech].
7. *Imperatorskie veera iz Ermitrazha. Muzej veerov [mperial fans from the Hermitage. Fan Museum]*. 1997. Saint Petersburg, p. 8 [in Russian].
8. *Lermontov, M. Yu. Knyaginya Ligovskaya. Izbrannye sochineniya [Princess Ligovskaya. Selected Works]*. 1977. Moscow, p. 426 [in Russian].
9. *Mihnevich, V. L. Russkaya zhenshchina XVIII stoletiya [Russian woman of the 18th century]*. 1895. Kiev, pp. 121–122 [in Russian].
10. *Modnyj kur'er [Fashionable courier]*. № 1. 1906. P. 1 [in Russian].
11. *Pravila svetskoj zhizni i etiketa [Rules of social life and etiquette]*. 1889. Saint Petersburg, p. 57 [in Russian].
12. *Ryabcev, Yu. S. Hrestomatiya po istorii russkoj kul'tury XVIII – XIX vv. [Reader on the history of Russian culture XVIII – XIX centuries]*. 1998. Moscow, p. 146, 140, 145 [in Russian].
13. *Sbornik Imperatorskogo Russkogo istoricheskogo obshchestva [Collection of the Imperial Russian Historical Society]*. T. 98. 1896. Saint Petersburg, p. 82 [in Russian].
14. *Tarabukin, N. M. Ocherki po istoriikostyuma [Essays on the history of the costume]*. 1994. Moscow, p. 100 [in Russian].
15. *Horoshij ton. Sbornik pravil i sovetov na vs esluchai zhizni [Good tone. A collection of rules and tips for all occasions]*. 1885. Saint Petersburg, p. 489 [in Russian].